

FESZTY ÁRPÁDNÉ JÓKAI RÓZA

Akik elmentek...

A tegnap

SZÉPMŪVES

A jelen kiadás forrásai:

Feszty Árpádné: *Akik elmentek...*, Athenaeum Rt., 1923

Feszty Árpádné: *A tegnap*, Légrády Rt., 1924

Borító- és kötetterv:

Mohammed Nur

Borítókép:

Vasárnapi Ujság, 1894/1. szám

© Athenaeum Kiadó, 2017

BEVEZETÉS

Vagy két évvel ezelőtt egy villamoskalauz a körúton felállított egy gyereket ezzel a szóval:

»Adjon helyet ennek az öreg nőnek«. Egészen nyugodtan, nem csúfolódva, nem rosszakarattal, de megállapítva: »öreg nő«.

Öreg nő!... Hát így vagyunk? Forgott velem a föld... Öreg nő, meghalsz, és nem csináltál semmit, hiába éltél...

Pedig kaptál ecsetet a sorstól. Nem tudtad megmarkolni. Kifújta kezedből a szél... Az igaz, sok szél fújt az én utamon! Forró déli, vad északi, szomorú, ónos esőkkel vegyes gonosz szelek.

Alert mindig magas csúcsokon kellett járnom. Nem magam hágtam fel, szeszélyes, forró fuvallat dobta oda kis bölcsöm.

Ott kellett járnom. Ott, ahol óriások élnek. Ott, ahol én, törpe halandó, nem élhettem a magam életét... Szegény képeim! Meghaltak, mielőtt megszülettek volna. Szegény ecsetem! Kisesett kezemből, mielőtt valamit alkothatott volna.

Lusta, fatalista természetemmel nem is kerestem. Belenyugodtam. Nem úgy volt megírva. Ez a sorsom. Kötelességem. Punktum.

Később – fogyván a fiatalság – azzal kezdtem magam vigasztalni: az el nem múltást, az utólagos érvényesülést talán a toll is meg tudja hozni; írni inkább ráérek, az csak tőlem függ. Toll, papiros akad mindig, mindenütt.

Elhatároztam, leírom, amit hallottam, láttam, obszerváltam a csúcson, fenn, az óriások között. És leírom, amit magam átéltem.

Elég furcsa, érdekes, bonyodalmas élet volt. Tán tartozom is vele az utánam jövőknek; tán okul is valaki belőle valamikor, ha már sok mindent belepett a por – szobrot, virágot, tövist, sírdombot, meg nem festett vásznakot, agyonolvasott könyveket...

Ez a kötet az első részt tartalmazza.¹ Pillanatfelvételeket, hangulat leírásokat, vázlatokat a csúcsokról. A magam életének leírása majd halálom után jelenik meg. Nálam, aki nem vagyok író, az írásnak csak akkor van értelme, ha teljesen őszinte. Különben szentimentális szószaporítás.

S mert annyira nincs írói tehetségem, nem is próbálok írni, úgy tekintem, mintha festenék. Ecset helyett tollal. Ez minden.

Dédapámmal kezdem...² Regénybe való alak. Hatalmas, nagyszabású, mégis fázik tőle az ember. Oszlopa a magyar kultúrának, de azt az oszlopot a legsivárabb sziklából faragták, olyanból, amelyiken nem nőtt se fű, se virág soha.

Régi nemescsaládból származott. Tanárnak készült; magánszorgalomból megtanult angolul, franciául, olaszul, lefordította Shakespeare legtöbb darabját, akkor! Otthagyta a tanárságot, elment színésznek, hogy játszhassa is fordításait. Az első komoly magyar színtársulat hős-színésze, rendezője, lelke volt. Húsz évig küszködött, hogy megértesse publikumával a komoly művészetet, Shakespeare-t, és megszerettesse a magyarokkal a magyar nyelvet. Végre belefáradt, megunta úttörő munkáját, visszament tanárnak. Letelepedett Miskol-

1 A jelen kiadás mindkét emlékiratot tartalmazza. Eredetileg 1923-ban jelent meg az *Akik elmentek...*, egy évre rá pedig *A tegnap*.

2 Laborfalvi Benke József (1781-1855).

con, s épp olyan híres lett tudásáról a katedrán, mint ezelőtt játékaival a színpadon. A fiataliságot csakúgy lelkesítette, ez őt csakúgy imádta, mint színész korában.

De az éremnek ez csak egyik oldala; a másik másforma képet mutat!

Színész korában elvett egy angyali jó, félénk, szelid teremtest, valami kis naiv színésznőt,³ akiből dolgos jó anya, tűrő, alázatos feleség lett. Kilenc vagy tíz gyermeke született, kiknek az élete anyjukéval együtt abból állt, hogy reszkettek, éjjel-nappal reszkettek, míg végre szegény gyenge asszony belefáradt, s elment pihenni, örökre. Pár év alatt a gyerekek is kikéredztek, lassan, egyenként az anyjuk mellé.

Csak kettő maradt életben: Judit és Bebus. (Valódi nevét nem is tudom, így hallottam mindig emlegetni.)

Egészséges, erős, csodaszép gyerekek. Szembe akartak nézni az étellel.

Bebusnak mégse sikerült. Tizennyolc vagy húszéves korában mint jezsuita papnövendék meghalt, örülten.

Most már csak Judit élt, az apa kedvence. Ez azonban nem akadályozta abban, hogy amint a gyerek betöltötte tizenkettődik évét, világgá ne küldje. Keresse meg a maga kenyerét. Neki már útban volt, más asszonyt akart a házhoz venni. Fiatal, műveletlen parasztlányt. Tán, gondolta, jobban fogja bírni a verést!... Csalódott. Pár év alatt az is kiszökött mellőle a föld alá, itt hagyva egyetlen kis árva leányát, Pepit, kit, ha mostohanénje, Judit magához nem vesz, pont hétéves korában pesztrának adott volna az apja.

Csodálatos keverék: vad, brutális őseember mint családapa – tiszta, nagyszabású karakter mint hazafi és művész. Hatvanhetven éves korában, ha meghallotta, hogy Pesten vagy Bécs-

3 RácZ Zsuzsanna.

ben feltűnt egy híres zenész, énekes, színész, vagy egy új író darabját játsszák, nekiindult gyalog, ha kocsí nem volt.

Egyszer februárban sétált fel Bécsbe Miskolcra, Pesten át, örült hidegben.

Tüdőgyulladását kapott, s a szó szoros értelmében mint a »művészet halottja« itt hagyott mindent – magyar nyelvet, Shakespeare-darabokat, katedrát... cinizmust, kegyetlenséget és egy szegény gyámoltalan, tizenhat éves harmadik feleséget.

Tehát Laborfalvy Róza⁴ lett a tizenkét éves, gyönyörű Benke Juditból. Akarata ellenére, muszájból. Komoly, szinte zord, magányos természeténél fogva inkább tanulni szeretett volna, úgy, mint apja tanítványai. Hiába. Muszáj volt kenyeret keresni. Kántornéhez,⁵ az akkori legnagyobb magyar színésznőhöz vitte el az atyja; annál mindig volt pár fiatal lány »nevelésben«; persze nem a mai kor pedagógiai elvei szerint, de hát: más idők, más emberek. Gyermeknevelési módszerének csak egy adatát hallottam emlegetni, ezt fel is jegyzem, részben mert világot vet a többi ismeretlenre, részben mert magyarázza Laborfalvy Róza későbbi életét, jellemét. Azt szeretném elérni, hogy ha a legőszintebben írok is, mindenki fokozottabb tisztelettel, szeretettel gondoljon rá.

A régi színészek sokat kóboroltak – ma itt, holnap ott ütöttek fel sátorfájukat, így nemigen tartottak rendes lakást. Kántornénak is csak egy szobája volt, annak felét is elfoglalta egy nagy-nagy fiókos ágy. (Ezt az intézményt ma már nemigen ismerik. Én még láttam egyet gyermekkoromban, azt hiszem, a svábhegyi cselédszobában; fenn aludt, mint magasabb rangbéli, a szakácsné, lenn a szobalány.)

4 Laborfalvi Róza (1817–1886).

5 Kántorné Engelhart Anna (1791–1854).

Tehát egy ilyen hatalmas ágy-példánya volt Kántornénak. Ő azonban melegszívű és vendégszerető nő lévén, előadás után mindennap hozott még egy vendéget, megosztani saját emeletét...

Lent pedig aludt két-két kis tizenkét-tizennégy éves művésznövendék, bármilyen álmos, de mégis biztosan kíváncsi, szegény, kicsi gyereklány.

Nappal tanultak szavalni, énekelni, gitározni, mosni, vasalni, főzni – éjjel megismerték az élet izgalmait a fenségestől az undorítóig. Mert egy bármilyen geniális, de vad, temperamentumos, mosdatlan szájú asszony pásztorórai nagyon kevert és viharos kakofónia lehettek a fültanúk számára. Szegény kis gyerekeknek olyankor biztos alvást kellett színlelni, mert Kántorné temperamentuma nemcsak művészetben és szerelemben, de dühben és gorombaságban sem ismert határt. Félt tőle mindenki, aki élt és mozgott, kollégái, igazgatói, le egészen a sugóig. Minden, melléje rendelt öltöztető nő kórságot kapott, s ijedtében megszurta gombostűvel, hajtűvel: menekültek, bújtak. Volt eset, nem akadt, aki öltöztesse. S ezt az asszonyt mégis úgy csodálta a nemzet, hogy a parlament megszavazott neki egy szép díszmagyar kosztümöt Bánk bán előadására. Hódoltak a nagy művésznőnek, de irtóztak az asszonytól, aki fegyverével, a káromkodással úgy bánt, mint Jupiter a mennyköveivel...

Ez a nevelés magyarázza meg, miért kell nekem, az unokának, megvédenem az utókor előtt Laborfalvy Róza, a komoly, vérénél, idegrendszerénél fogva kemény, méltóságteljes, gyengeséget nem ismerő nagy asszony emlékét.

Asszonyok, tegyék a kezüket szívükre s mondják őszintén, nem tiszteletre méltó hősnő-e az a lány, az a gyönyörű, királynői szépségű lány, aki ebből az ágyból kiindulva tizennyolc-húsz éves korában éjjel maga mossa, varrja ruháját a másnapi

szerephez, aki sokszor éheznek, fázik, aki gyalog jár át dermesztő hidegben a befagyott Dunán Budára játszani, gyalog megy haza éjjel krumplit enni, ha elfogyott a gázsi, pedig ha akarna, lehetne német színésznő, lehetne sok minden, lakhatna palotában, csipkék között...

Éltek az ő módján nem csak ő, sokan, fanatizmusból, és megteremtették a magyar színművészetet.

Azoktól, akik ilyen izgalmas, küzdelmes életet gyúrnak, birkóznak ki a sorstól, nem lehet kívánni, hogy úgy éljenek, mint jól nevelt kisasszonyok fehér szobában a mama mellett. Mennyi fiatal lány tesz vagy tenne, ha nem félne a következményektől, olyant, aminek regényekben még a leírását is összegombostúzik a guvernantok.

Azok felett, kik a színészvilág forró, buja levegőjében nőnek fel, ítélkezhetünk-e ugyanazzal a szigorú mértékkel?

Laborfalvy Rózának mindamelllett egészen mellékes volt a szerelem. Az ő két szenvedélye: tudásvágy, dicsőség. Nem aszszony – királynő akart lenni. Nem szeretetet: tiszteletet, hódolatot várt, követelt.

Mielőtt Jókainé lett volna, nagyapám, Lendvay Márton⁶ iránt érzett óriási szerelemben élte ki magát. Az csak rövid ideig viszonzta.

Minden szépsége mellett Laborfalvy Róza neki nagyon komoly, túl hű és túl féltékeny volt. Hamar bezárta a könyvet. De szerető apja maradt szegény kisanyámnak.⁷ Nagyanyámat ennek dacára – vagy tán éppen ezért – ez a megszakadt szerelem végigkísérte élete végéig, s fanatikus erővel jelentkezett minden, a múltat felidéző emlékezésre. Még öregkorában is szinte imádattal beszélt szépségéről, tehetségéről (állítólag szebb volt minden férfinál). Amelyik ásatag primadonna nagyobb darab

6 Lendvay Márton (1807–1858): színész, énekes, rendező.

7 Benke Róza Anna Ágnes (1836–1861).

kalácsra vágott kávéjához, vagy pláne a zsebén akart erősebb metszést alkalmazni, elkezdte: »Ugyan, kedves Jókainém! Hallotta már? Azt mondják, X. Y. jó Rómeó vagy Don Cézár de Bazán stb... Hej, ha látták volna, mi volt Lendvay ezekhez képest!... Az az alak, azok a szemek! Hát mikor mint Fra Diavolo felállt a hegyre és vállára vetett puskával énekelte: Nézd, ott, a hegytetőn... Az volt valami! Minden nő szerelmes lett bele!« Szegény asszony! Ragyogva hallgatta, visszaálmódva tízezredszer azt a rövid mámort. Kalács, pénz megvolt. Klapp, klapp, a nénik ráütöttek a tubákos szelencére és boldogan tipegetek haza, klapp, klapp...

Még maga Jókai is ugyanazon varázs alatt állott. Órák hosszát beszélt róla átszellemült arccal, ragyogó tekintettel. Ezt a különös pszichológiai rejtélyt úgy magyarázom, hogy neki, a szelíd, gyerekesen szolid, szőke, ábrándos lelki életet élő fiúnak roppantul imponálhatott a könnyelmű, tüzes, fekete színész, aki olyan könnyen adta, vette a nőket, mint más a kesztyűit; aki meguntta azt a nőt is, aki neki *istennő* és Magyarország egyik legragyogóbb szépsége volt.

De vissza kell térnem a megszakadt fonálhoz.

Nem, Laborfalvy Rózát nem szabad úgy megítélni az életéért mint zárdanövendéket. Sokan szemére vetették, hogy később, a Nemzeti Színház megszilárdulásával mulván a színészek nyomora, dicsősége teljében pazar életet folytatott, lovagolt, majmot, papagájokat tartott, stb.

Először is: akkoriban majdnem minden színésznő lovagolt; megmámorosította őket a nemzeti megújulás tavaszi szellője. Az imádók udvarát, ragyogó színes életmódot, ajándékokat pedig úgy vette, mint királynő a neki járó hódolatot. Meg vagyok győződve, nem járt utána; hozták neki – hát elfogadta.

A kokettéria teljesen hiányzott belőle. Nem szeretett mulatni, táncolni. Méltóságteljesen járt-kelt, felsőbb lénynek érezte magát. Még fiatal barátnői se voltak. Vénasszonyokkal vette

magát körül, akik jó kávé, kalács reményében folyton hízelegtek neki és Lendvayt magasztalták. Csak két fiatal nőről tudok, akivel érintkezett. Egyik egyetlen barátnője, a bájos és mindig vidám, áldott jószívű öreg Szigligeti néni, ahogy már én ismertem (de sok szidást mosolygott le a fejemről!); a másik pedig – csodálatosak az asszonyok! – Lendvay Mártonné Hivatal Anikó (később Latkóczyné). Talán a hiúság hajtotta össze őket, mert gyönyörűek lehettek – a királynői szépség és a bájos, filigrán rokokó figura –, a kornak két híres szépasszonya, és mégis barátkoztak, vagy éppen azért? Ki lát be az asszonyi szívek rejtekeibe?

Vele a bájos, poétikus kis kultúrproduktummal lovagoltak együtt nyolcasokat a Városligetben, repülő hosszútollas kalapban, repülő hosszú uszályban; együtt játszották a Bánk bánt, Hamletet, Lear királyt, s együtt a saját életük regényét. Mindenben vetélytársak, de gavalléros, becsületes vetélytársak. Lendvaynének⁸ nem volt soha leánya; szegény kisanyámnak második anyja lett. Bálványozta. (Hogy akkor, a lovaglások idején már elvált-e Lendvaytól, nem tudom. De azt hiszem, igen, és mindkettőnek egyformán emlék volt a közös nagy szerelem.)

A harmadik fiatal nő, akit még nagyon szeretett, a bájos Prielle Kornélia volt; ellenben halálosan gyűlölték egymást a szép Bulyovszky Lillával.⁹

Dicsvágyán, nagy szerelmén kívül még egy szenvedélye volt nagyanyámnak: a régiségek gyűjtése. Pompás darabokat szedett össze »udvari szállítóitól« pár forintért, úgyszólván ingyen, mikor azok még kevés embernek kellettek. Olyan bútoraik voltak, miknek párját ma múzeumokban őrzik.

Milyen festői, grandiózus, színes kép lehetett a csodálatos megjelenésű asszony – maga is olyan, mint egy régi kép vagy

⁸ Hivatal Anikó (1814–1891): színésznő.

⁹ Bulyovszky Lilla (1833–1909): színésznő, műfordító.

Minerva-szobor – a sok művészi rendetlenségben összehalmozott antikvitás: óra, csecsebecse, papagáj, őz, majom és a sok-sok csúnya, sunyi, tubákoló, boszorkánykinézésű vénasszony között.

Az órák összevissza ketyegtek, duruzsoltak, muzsikáltak; a vénasszonyok hamis, monoton, édeskés hangon hízelegtek, a papagájok rikoltottak, a majom a vén udvarhölgyek hamis fürtjeivel küszködött, őmaga pedig némán, méltóságteljesen sétált közöttük, tartotta, fizette, etette őket, hogy parancsolhasson nekik, lenézhesse őket vagy játsszék velük.

Olyan lehetett, mint egy elvarázsolt, lelkében tragédiákat hordozó tündérr királyasszony.

Királyasszony, mindig királyasszony, színpadon, otthon, mindig királyasszony...

Így élt, míg jött a forradalom.

Jött és felgyújtott mindent.

Az ő lelke is megtalálta igazi tartalmát. Hősnek, politikusnak született. Megértette.

A sors összehozta Jókaiával. (Forradalmi szereplését, Jókaiával való megismerkedését, első éveik hősiességét, stb. már sokan megírták, jobban, mint én tudnám.)

Abban a percben, amint felvette a Jókai nevet, eldobott minden régi nexust, eltemette a múltat, új asszonnyá lett.

Lelkesezéssel, kötelességérzéssel akart jó feleség lenni. És ez sikerült is neki. Megőrizte a férfi becsületét, szikla volt a forradalmárnak és hazafinak – erős fal, amire az író mindig támaszkodhatott –, de boldogságot adni nem tudott. Az az erő nem adatott meg neki.

Mennyi dicsőség, ünnepeltetés, szerencse részese lett! Férje, a legnagyobb költő, legpoétikusabb alak, legjobb férj, minden kívánságát teljesítette, szerették egymást, és mégis – talán sohse volt boldog. Nem tudott az lenni, se mást azzá tenni. Nem tudott cirógnani, mosolyogni, otthont teremteni.